

su gider kumu kalır: mülksüzleşmeyi açmak...

HES karşıtı hareketin toplumsal-mekânsal anlamının yanı sıra mücadele içerisinde adı tam olarak konulamayan bir de kültürel boyuttan söz etmeliyiz. Her HES eyleminin, bölgesine göre, horon veya halay ile sona ermesi, yerel lisan ve şivelerin sloganlara ve pankartlara yansımaları sadece yerellik üzerinden devşirilmeye çalışan bir taktik olarak göremeyiz. HES mücadelesi, doğanın, yerel kültürün ve kimliğin yeniden keşfi, yeniden tahayyül edilmesi, anlatılması ve akabinde korunması gibi bir dizi süreci de beraberinde tetikliyor.

Yeryüzünde pek az görsel imge mülksüzleşme gibi soyut bir toplumsal süreci baraj gölü altından boy gösteren yerleşim yeri kalıntıları kadar iyi simgeleyebilir. Büyük enerji projelerinin hemen hepsi bir şekilde kuruldukları yerelde yaşamın olağan akışına sekte vururlar. Ancak bunların pek azı büyük barajlar kadar hızlı, keskin ve geri dönüşü imkansız bir biçimde cereyan eder. Baraj gölleri dereleri, dere boylarını, vadileri, tepecikleri, tarlaları, evleri, okulları, iş yerlerini,

bağ ve bahçeleri yutar, insanları doğdukları ve/veya doydukları yerden eder¹. Yerinden edilenlere mağduriyetlerini gidermek için yeni yerleşim yeri gösterilir yada bir miktar istimlak bedeli ödenir. Ancak ne hazıra dağ dayanır, ne de yeni yerleşimin yapaylığı eskisi gibi bir hayat sunar². Çünkü en iyisi bir iki yıl yetecek nakit, her yıl akmasa da damlayan bağın; nakit olmasa da karın doyuran bahçenin yerini tutamaz, uzun süreli garanti olamaz.

Büyük barajlar ve mülksüzleşme ilişkisi kağıt üzerinde bu kadar net ve kesinmiş gibi duruyor olabilir. Mülksüzleşme, şüphesiz, birçok yerleşim yeri için hala bu çıplaklığı ve keskinliği ile yaşanıyor. Ancak Türkiye'nin hidro-enerji coğrafyası ve hidrolik yapıları hızla değişiyor, yapılmakta olan hidroelektrik santrallerin yarından fazlası küçük HES diye özetleyebileceğimiz 10MW ve altı nehir tipi santraller. İlisu ve Yusufeli örneklerini bir kenara koyacak olursak, HES karşıtı hareket büyük oranda küçük HES'lerin yaygınlaşmasına paralel olarak gelişti. Geniş rezervuar alanları oluşturmadan, yerleşim alanlarını doğrudan su altında bırakmadan, bir derenin iki noktası arasındaki yükseklik farkını suyu bir boru sistemi ile by-pass ederek kullanan ama yine de büyük tepki ile karşılanan bu yeni nesil HES'ler ne türden mülksüzleşme süreçlerinin yolunu açıyor? Tek bir modele ve ezbere takılı kalmadan açık fikirlilikle bu sorunun cevabı üzerinde kafa yormak sadece analitik ve akademik anlamda değil siyaseten de büyük önem arz ediyor. Mülksüzleşmenin farklı boyutlarını tüm çeşitleri ve veçheleri ile ele almak hem neoliberalizmin sahada nasıl uygulandığına ışık tutuyor ve böylece bir sloganı kanlı canlı karşımızda görmemizi mümkün kılıyor; hem de bizi onunla mücadele yöntemlerini yeniden düşünmeye mecbur bırakıyor.

İlksel Birikimin Dünü, Bugünü

Mülksüzleşme tartışması 2000'li yılların başından itibaren eleştirel politik ekonomi literatürüne yeni ve hızlı bir giriş yaptı. Özellikle David Harvey'in (2003) *Yeni Emperyalizm* çalışması ile görünürlük kazandırdığı bu tartışma ilhamını büyük ölçüde Marx'ın *ilksel birikim* kavramsallaştırmalarından alıyordu. Marx ilksel birikim teorisi ile kapitalizmin doğuş hikayesine geri dönüp ilk fabrikada çalışan ilk işçinin neden emeğini satmak zorunda kaldığının, ilk fabrikanın ilk sermayesinin nereden geldiğinin izini sürer. Marx, Adam Smith gibi klasik iktisatçıların aksine kapitalizmin çalışan, yaratıcı ve yenilikçi bir grup insanın fırsatları kollayıp fark yaratması ile *kendiliğinden* değil; baskı ve zorbalığın belirleyici olduğu mülk transferi ve yerinden edilmeyi tetikleyen bir dizi resmi ve gayri-resmi uygulamanın *hesaplı* bir sonucu olarak ortaya çıktığını savunur. Devletin kolluk ve yargı erkleri ile kilit rol oynadığı bu sürecin en çarpıcı örneği 18. yy Britanya'sı çitleme yasaları olsa da, Marx sömürgeciliği ve köleliği de

kapitalizmi var eden ilksel birikim kaynakları olarak değerlendirir.

İlksel birikim kabaca iç içe geçmiş ve birbirini tetikleyen dört bileşenden oluşur (Sneddon, 2007: 172; Hall, 2012: 1192): (1) ilk sermayesini biriktirecek, doğmakta olan sermayedar sınıfı, (2) geçimlik üretim yapan üreticilerin üretim araçlarından koparılması; (3) mülksüzleşen bu grubun mecburen emek güçlerini satmak zorunda kalması, yani proleterleşmesi; ve nihayetinde (4) özel mülkiyet haklarının tanınması ve/veya yeniden düzenlenmesi. Böylece ilksel birikim teorisi sadece kapitalizmin doğuş hikayesinin gizemli perdesini aralamakla kalmaz, ilk sermaye birikimi ile mülksüzleşme arasındaki kaçınılmaz ilişkiyi de ortaya çıkarır.

İlksel birikimin yeniden gündeme gelmesi sadece kapitalizmin başlangıç hikayesine yönelik, durup dururken yeşeren bir tarih merakından kaynaklanmıyor. Aksine bu yeni ilgiyi canlı kılan ilksel birikiminin ve ilksel birikimin koşullarını yaratan devlet destekli mülksüzleştirme dalgasının günümüz kapitalizminde de görülüyor olması. Günümüz kapitalizminin uzun zamandır enerjisini fabrika içinden olduğu kadar (belki de daha fazla) fabrika dışından aldığı, birikim yöntemlerinin ağırlıklı olarak (kentsel ve kırsal) mekanın yeniden değerlendirilmesine kaydığı sıkça dillendirilen bir tez (Lefebvre, 1991; Harvey, 1996; Smith, 2008). Özelleştirme, mutenalaştırma, kentsel dönüşüm, toprak kapatma ve enerji çitlemeleri gibi mekana yapılan farklı müdahalelerin istisna olmaktan çıkıp giderek kapitalizmin ta kendisi olduğu bir dönemden geçiyoruz. Bu müdahalelerin hemen hepsi, Harvey'in (2003) deyişiyle, mülksüzleştirerek biriktirme esasına dayanıyor. İşte tam da bu yüzden ilksel birikim üzerine dair kalem oynatanlar arasında (Perelman, 2000; Harvey 2003, Glassman, 2006, Sneddon, 2007, Hall, 2012) kimi ciddi görüş ayrılıkları olsa da³, kapitalizmin bu *ilk günahının* sadece bir döneme ait olmadığına, ilksel birikimin olağan kapitalist birikim süreçlerine ek olarak *sürekliliğine* dair bir görüş birliği söz konusu. Kavram bugün bu manada açıklayıcı bir güç kazanıyor; müteşebbislik, yeni ekonomi, inovasyon, sürdürülebilirlik, yeşil ekonomi gibi kavramlarla kendini yenileyebilen kapitalizmde yerinden etme, mülksüzleştirme ve şiddetin (ve fabrika dışı kaba sömürünün) hala ne kadar belirleyici olduğunu bizlere hatırlatıyor.

Neyden Mülksüzleşme?

Tüm açıklayıcı gücüne ve birikimin üretim dışı kaynaklarını işaret etmesine rağmen ilksel birikim (bugünü açıklamada) bir dizi eksiklikten de mustarip. Bunlardan ilk akla geleni mülksüzleşmenin genel olarak üretim odaklı, özel olarak da (kendi kendine yeten) üreticinin üretim araçlarından kopartılması şeklinde algılanması teşkil ediyor. Bu dar odak en az iki boyutta problem teşkil ediyor. Öncelikle klasik anlamıyla bu tez zımnen de olsa kapitalizm dışı – kapitalizm içi ayrımı yaparak ilksel birikim anını dışın içe tabi olması olarak kabul eder. Ancak, günümüzde kapitalizmin büsbütün dışı diye bir alan tanımlamakta güçlük çekebileceğimiz gibi, her mülksüzleşmeye ilksel muamelesi yapmak çok katmanlı mülksüzleşme tarihçelerini de göz ardı etmemiz riskini doğuruyor. İkincil boyut ise mülksüzleşmedeki mülkün geçim ekonomisi ile sınırlı algılanması; üretim odağının *emek gücünün toplumsal yeniden üretimi* meselesini de içine alacak şekilde geliştirilememesi. Gelin bu iki boyutu büyük baraj – küçük HES ayrımına geri dönerek açmaya çalışalım.

HES'lere karşı yükselen itirazlar en az HES coğrafyaları kadar çeşitlilik gösteriyor. HES'lerin hemen hepsinin kırsal alanlarda planlandığını düşünenecek olursak en büyük kaygı ve itiraz kaynağı tarımsal üretim ile alakalı olanı. Kuşkusuz HES'lerin doğrudan tarımsal üretimi tehdit ettiği örnekler var ve bunlar az sayıda da değil. Örneğin ilk HES karşıtı itirazlardan ve başarı ile sonuçlanan mücadelelerden biri olan Muğla Yuvarlakçay'ı, çevresinden geçtiği 6 köy ve bir beldeye yayılmış 10 bin kişiye sadece görsel güzellik değil içme ve tarımsal sulama suyu sağlıyor, örnek alalım. Köyceğiz'in doğusunda kalan verimli Yuvarlakçay vadisi ülkemizde tarımın gelir getiren bir faaliyet olarak hala yapılabildiği, üreticisinin sadece karnını değil cüzdanını da doyuran bir bölgesi. Vadi dört mevsim hareketli köy yaşamı, açık ve çalışan köy okulları, ekonomik durumu nedeniyle fazla göç vermeyen yapısı sayesinde kırsal nüfusu insani koşullarda hala kırdan tutabilen ender coğrafyalardan biri. Tüm bu denge sürekliliğini vadinin ortasından akan ve ta-

rımsal üretimde tüm köyler tarafından ortak kullanılan Yuvarlakçay deresine borçlu. Portakal, limon, nar gibi narenciye'nin de yetiştirildiği bu vadi köylülerin de dediği gibi yazın 15 gün sulama yeterince yapılamazsa (özellikle derenin HES için boruya sokulacağı 2.5 km uzunluğundaki mesafede) tüm ürünler yanar ve o yıl tarımsal üretim olmaz.

Ancak dere ve su her HES coğrafyasında aynı anlama gelmiyor, aynı şekilde kullanılmıyor. Örneğin HES mücadelesinin en güçlü olduğu Doğu Karadeniz kırsalında tarım büyük ölçüde sulama ile yapılmıyor; dere suyu tarımsal amaçlı kullanılmıyor. Çay ve fındık tarımı için yağmur ve kar suyu yeterli; bölgede her ikisi de fazlasıyla mevcut. Hatta birçok yerde içme suyu olarak da dere suyu yerine, kaynak suları kullanılıyor. Öte yandan HES'lerin tamamlanması halinde yerel iklime zarar vereceği, iklim değişikliği ile zaten şimdiden tehdit altında olan yağış rejimine etki edeceği kaygıları da yok değil. Ancak büyük barajlardan farklı olarak küçük HES'lerin yerel iklim üzerine etkisi konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Hal böyleyken, Doğu Karadeniz'de derelerin tarım ekonomisine doğrudan katkıları olmayışını oradaki HES mücadelelerini daha az meşru mu kılar? Mülksüzleşmenin sadece geçim ekonomisi ile olduğunu düşünmüyorsak, hayır.

Mülksüzleşmenin Toplumsal, Kültürel ve Doğal Halleri

İlksel birikim ve mülksüzleştirerek birikim literatürleri ağırlıklı olarak üretime odaklansa da, özellikle feminist araştırmacılar (Federici, 2004; Roberts, 2008) bu dar

maddeci bakış açısını toplumsal yeniden üretim boyutunu içine alacak şekilde genişletmeye çalışıyorlar. Buna göre ilksel birikim sadece üretim faaliyetlerini değil bazen onla paralel, bazen de ondan bağımsız bir şekilde iş gücünün toplumsal yeniden üretim koşullarını da sekteye uğratar. Büyük mekânsal sermaye müdahaleleriyle sekteye uğratılan sadece bağ, bahçe, tarla üretimi değil kırsal yaşamın mümkün kıldığı bir dizi destek ve dayanışma ağlarıdır. Bugün Türkiye kırsalında tarımsal üretim birçok yerde azalmış, köylülük hasattan hasata (Doğu Karadeniz özelinde sürümden sürüme) yapılan bir faaliyete gerilemiş, tarım aslı gelirden çıkmış, yıl sonu ikramiyesi haline dönmüş olabilir. Maddi alanda yaşanan bu daralmaya karşın kırsal yapıların manevi ve toplumsal rolü hala birçok bölgede yıpranarak da olsa devam ediyor. Tarımsal rolü azalsa da Türkiye’de köyler kimi zaman yazlık, kimi zaman emeklilik mekanı, kimi zaman da mali sıkıntı sonrası kaçılan bir sığınak olarak hala çok değerli. Kimi resmi verilere göre bugün Türkiye’de yaşayan her 4 kişiden 3’ü kentli. Hatta son büyükşehir yasasını dikkate alacak olursak bu oranı 10 kişiden 9’u şeklinde güncellemek gerekiyor. Ancak Doğu Karadeniz başta olmak üzere kent ile kır arasındaki

ilişki tüm canlılığı ile devam ediyor. Bildiğimiz şekilde köylülüğün sonu geldiyse de, köy bazen maden, çoğunlukla da manen kentin yaralarını sarmaya, yırtıklarını sarmaya devam ediyor. Dere biraz da tam da, kent ile kır arasındaki bu bağı simgelediği için, kıymetli. Borular içine alınması belki herkesin evini, tarlasını doğrudan etkilemeyecek ama kır ile kent arasında toplumsal rolü büyük ve bu bağdan, mülksüzleşmemiz anlamına gelebilecek.

HES karşıtı hareketin toplumsal-mekânsal anlamının yanı sıra mücadele içerisinde adı tam olarak konulamayan bir de kültürel boyutundan söz etmeliyiz. Her HES eyleminin, bölgesine göre, horon veya halay ile sona ermesi, yerel lisan ve şivelerin sloganlara ve pankartlara yansımaları sadece yerellik üzerinden devşirilmeye çalışan bir taktik olarak göremeyiz. HES mücadelesi, doğanın, yerel kültürün ve kimliğin yeniden keşfi, yeniden tahayyül edilmesi, anlatılması ve akabinde korunması gibi bir dizi süreci de beraberinde tetikliyor.

Su, kültür ve kimlik denilince akla ilk gelen yer Dersim, ancak daha çok Munzur bu anlamda tek örnek değil. HES karşıtı mücadelenin en şiddetli geçtiği, HES in-

şaatının başlayabilmesi için devletin üç gün üst üste 600 kusun Jandarma yağmak zorunda kaldığı Trabzon Çaykara'ya bağlı Köknar ve Karaçam köyleri mülksüzleşmenin kültürel boyutuna en iyi örneklerden biri. Eski adı Ögene olan ve Of'tan Bayburt il sınırına uzanan 50 kilometre içinde 2000 metre yüksekliğe ulaşan Solaklı vadisinin en üst kotlarında konumlanmış bu iki köy belki de Karadeniz'in gözden en irak bölgesi. Yükseklik nedeniyle çay ve fındık yetişmeyen, sulamadan bağımsız tarımsal üretimi ve hayvancılığı bir kaç yaşlı kadının ısrarı ile son derece sınırlı ve sembolik bir biçimde ayakta kalan Ögene'nin başlıca geçim kaynağı yaz aylarında gurbette ve ülke dışında yapılan kalifiye inşaat ustalığından ibaret.

Ögene'nin çatısını teşkil ettiği Solaklı vadisi tam anlamıyla bir HES cehennemi. Vadi 32 HES projesine ev sahipliği yapıyor. Bunlardan bir kısmı çoktan bitti, bir kısmı ise inşaat halinde. Ancak hiçbir proje Şekerbank'ın sahibi olduğu Derebaşı HES kadar tepki çekmedi. Üstelik Derebaşı HES, adından da anlaşılacağı üzere, Vadinin en tepesinde Ögene köylerinin 600 metre yukarısında yerleşim yerlerin ve sınırlı sayıda tarım arazisinin çok uzağında bulunuyor. Bütün bu verili mekânsal ve ekonomik durum karşısında Ögeneliler niçin direniyor sorusunun cevabını bulmak için memleket ve doğa sevgisinin yanına Romeika'yı (bölgenin yerli dili, antik Rumca) da koymak gerekiyor. Derebaşı yerleşim alanı olmazsa da Ögeneliler için, alıp başı gidilen Romeikaca ağıt yakılan yarı kutsal bir mevki, bir mesire yeri. Bölgede her ağaç dibinin, her kaya başının Romeikaca bir adı var. HES'in gelişi Romeika aidiyetinin ve kimliğinin bir daha geri gelmemek üzere yok olması tehdidinin bir kez daha hatırlanması anlamına geliyor.

Mücadele için tüm anlamına ve merkeziliğine rağmen dil, kimlik ve bellek mevzuları Ögeneliler tarafından, bir yandan ikna edici olamayacağı öte yandan kimi önyargıları taşıyacağı korkusuyla, çok fazla ve net bir biçimde dillendirilemiyor. Ancak mülksüzleşmenin toplumsal ve kültürel boyutlarını göz ardı etmek ve bunları ekonomik gerekçelerin ardında ikinci, üçüncü

plana atmak HES mantığına yenik düşmek anlamına geliyor. Doğal kaynak değeri ön plana çıkartılan HES'lerin karşısına yerelin tarımsal ve ekonomik faaliyetleri dikiliyor. Böylelikle doğa onunla birlikte var olanlarla birlikte bir bütün olarak değil, sadece maddi kaynak değeri üzerinden gündeme geliyor. Doğal maddi değerine indirgenince direnen köylülerin zararları tazmin ediliyor, mülksüzleştirme projeleri kolaylıkla meşrulaşabiliyor.

Öte yandan ilksel birikim tartışmalarında dikkat etmemiz gereken bir diğer mevzu ise kavramın örtük bir biçimde de olsa vehmettiği kapitalizmin içi-dışı ayrımı. Kavramın Marx'ın kullandığı ilk halinden hareketle mülksüzleşme süreçlerini sıklıkla kapitalizm dışı yaşayan grupların sermayenin ani müdahalesi ile kapitalizm dışında var olabilme imkanlarının sona ermesi ve kendi kendine yetebilen toplulukların proleterleşmesi olarak okuma eğilimimiz var (Hall, 2012). Köyden gelen bir çuval fasulye ve bir kaç kavanoz reçelin ekonomik ve toplumsal anlamı elbette yadsınmaz. Ancak, öte yandan, köylülüğü ve kırsallığı sırf mekânsal pozisyonuna ve sınırlı bahçe tarımına bakarak pazar koşullarının dışında tanımlayamayız. Örneğin yoğun HES akınına uğrayan Doğu Karadeniz'in vadileri, köyleri ve yayları hiç el değmemişçesine temiz ve saf gözüküyor olabilir. Ancak bu kapitalizmin Doğu Karadeniz'e (veya başka kırsal coğrafyalara) ilk kez HES'ler vesilesi ile geldiği anlamına gelmiyor. Piyasa ilişkilerinin bölgedeki tarihi en azından çay tarımının tarihi kadar köklü. Mono kültür tarımın, devlet destekli olsa dahi, piyasa için üretim yapma

amacı taşıdığı, bölgedeki ilişkilerin de bu çerçevede şekillenmek zorunda kaldığını, zaten zamanla devlet desteğinin daralması ve özel çay işletmelerinin açılmasıyla çay tarımının tamamen Pazar ilişkilerine terk edildiğini aklımızda tutmamız gerekiyor.

Peki bölgenin HES'lerden önce de kapitalist ilişki ağının dışında olmadığını altını çizmek ne anlama geliyor? Bu HES'in yarattığı mülksüzleşme pratiklerini görmezden gelmemiz yada en azından küçümsememiz sonucunu beraberinde mi getiriyor? Tam aksine! Farklı mülksüzleşme katmanlarını ve tarihçelerini tanımak ve bunları dillendirmek analitik olduğu kadar siyaseten de çok önemli. Çünkü HES bir çok kırsal sakin için kırsal değersizleşmesinin ilk değil, son ayağı. Filmi HES öncesine sarmayı vadeden ve direniş siyasetinin ötesine geçemeyen duruşlar tam da bu yüzden ikna edici olamıyor. Birçokları için elde kalan son toprağı satıp kapitalizm oyununda büyük şehirde şans denemek, mücadele edip HES öncesine dönmeye nazaran daha çekici olabiliyor. Çünkü HES furcasından önce de kırsal hayat güç, meşakatlî ve hızla değersizleşen bir yapıydı. Farklı mülksüzleşme katmanlarının farkında olmak kaçınılmaz olarak HES direnişinin ötesini görmek, HES'sizlikten daha fazlasını vadedebilmek, direniş siyasetini kurucu bir siyasete devşirebilmek manasına geliyor. Bu da tüm örgütlenme dili ve pratiklerinin yeniden gözden geçirilmesi anlamını taşıyor.

Sonuç Yerine

İlkel birikim ve mülksüzleşme tıpkı neoliberalizm gibi sundukları imkanların yanı sıra bir takım sınırları olan iki kavram. Yine tıpkı neoliberalizm gibi bu iki kavramı da olduğu gibi kabul edip kullanmaktan kaçınılmalı, onları birer boş gösteren haline getirmemeye dikkat etmeliyiz. Bu kavramlar analitik ve siyasal değerlerini sık kullanıldıkça değil mümkün olduğunca sorgulanaarak ve açarak kullanıldıkça kazanıyorlar. Bu sorgulama mülksüzleşme mekanlarını, hareketlerini ve söylemlerini de masaya yatırma anlamına gelebilir. Ancak tüm bu pürüzsüzleştirme uğraşın altını oyacağı şey mücadeleler değil zarar gören kapitalizm olacaktır.

KAYNAKLAR:

Dünya Barajlar Komisyonu - DBK (2000) *Dams and Development: A Framework for Decision Making*. London: Earthscan.
Federici, Silvia. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. New York; London: Autonomedia.
Glassman, Jim. 2006. "Primitive Accumulation, Accumula-

tion by Dispossession, Accumulation by 'extra-Economic' Means." *Progress in Human Geography* 30 (5): 608–25.
Güsten, Susanne. 2013. "Construction of Disputed Turkish Dam Continues." *The New York Times*, February 27, sec. World / Middle East. <http://www.nytimes.com/2013/02/28/world/middleeast/construction-of-disputed-turkish-dam-continues.html>.

Hall, Derek. 2012. "Rethinking Primitive Accumulation: Theoretical Tensions and Rural Southeast Asian Complexities." *Antipode* 44 (4):

Harvey, David. 2005. *The New Imperialism*. Oxford ; New York: Oxford University Press.

Isaacman, Allen F., and Barbara S. Isaacman. 2013. *Dams, Displacement and the Delusion of Development: Cahora Bassa and Its Legacies in Mozambique, 1965 - 2007*. 1 edition. Athens: Ohio University Press.

Khagram, Sanjeev. 2004. *Dams and Development: Transnational Struggles for Water and Power*. 1 edition. Ithaca: Cornell University Press.

Lefebvre, Henri. 1992. *The Production of Space*. 1 edition. Oxford, OX, UK; Cambridge, Mass., USA: Wiley-Blackwell.

McCully, Patrick. 2001. *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams: Enlarged and Updated Edition*. London ; New York: Zed Books.

McDonald, David, ed. 2012. *Electric Capitalism: Recolonizing Africa on the Power Grid*. 1 edition. Routledge.

Perelman, Michael. 2000. *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*. Duke University Press Books.

Perreault, Tom. 2013. "Dispossession by Accumulation? Mining, Water and the Nature of Enclosure on the Bolivian Altiplano." *Antipode* 45 (5).

Roberts, Adrienne. 2008. "Privatizing Social Reproduction: The Primitive Accumulation of Water in an Era of Neoliberalism." *Antipode* 40 (4).

Smith, Neil. 2008. *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. 3rd edition. Athens: University of Georgia Press.

Sneddon, Chris. 2007. "Nature's Materiality and the Circuitous Paths of Accumulation: Dispossession of Freshwater Fisheries in Cambodia." *Antipode* 39 (1): 167–93.

Tilt, Bryan. 2014. *Dams and Development in China: The Moral Economy of Water and Power*. New York: Columbia University Press.

Notlar

1. 1950 - 2000 yılları arasındaki on yıllık dönemde tüm dünyada barajlar yüzünden yerinden edilen insan sayısının 40 ile 80 milyon kişi arasında olduğu tahmin ediliyor (DBK, 2010: 104). Çoğunluğu küresel güneye ait olan bu rakamın bu kadar geniş bir güven aralığına sahip olmasının nedeni göçün barajdan doğrudan etkilenen bölge ile sınırlı kalmaması. Örneğin Tayland'daki Pak Mun Barajı inşaatı başladığında 241 olarak tahmin edilen yerinden edilen hane sayısı inşaat bittiğinde 1459'a, on yıl içerisinde 6204'e fırlamış. 30 bin hektar alanı su altında bırakacak olan İlisu barajının Hasankeyf ve civarında 55.000 kişiyi yerinden etmesi bekleniyor (Güsten, 2013).

2. Büyük Barajlar ve mülksüzleşme ilişkisi için bkz: Khagram, 2004; McDonald, 2012; Isaacman ve Isaacman, 2013; Tilt, 2014.

3 Bu görüş ayrıkları üzerine dört başı mamur bir değerlendirme ve eleştiri için bkz. Hall, 2012.